

Наталія Ковтун,
д-р філос. наук, проф.,
завідувач кафедри філософії та політології,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

Юрій Ковтун,
канд. філос. наук,
викладач суспільних дисциплін Ліцею № 1 м. Житомира
(м. Житомир, Україна)

РЕЛІГІЙНІ ЧИННИКИ В ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТАХ У РОЗУМІННІ МАКСА ВЕБЕРА

В умовах зростання рівня геополітичної і суспільно-економічної невизначеності в сучасному світі, які пов'язані з активізацією локальних і регіональних конфліктів, а також з черговим етапом технологічного переходу, що співвідноситься з процесами автоматизації, роботизації та діджиталізації виробництва і впровадження технологій III, зростає інтерес

до дослідження релігійних детермінант воєнних конфліктів. Значна частина такого типу конфліктів у сучасному світі прямо співвідноситься з релігійними чинниками, що засвідчується не тільки діяльністю терористичних організацій ісламського спрямування («Хамас», «Хесболла», «Аль-Каїда», «Брати-мусульмани» та ін.), а й внутрішньополітичними та зовнішньополітичними конфліктами, зокрема й війнами, режиму аятол в Ісламській Республіці Іран та Талібану в Афганістані.

Релігійні чинники відіграли не останню роль і в початку неспровокованої агресії РФ проти України. Саме ідеологічні засади концепції «русского міра» стали підставою для переконання мільйонів російських громадян в необхідності вбивства десятків тисяч українців та знищення сотень населених пунктів України. Нагадаємо, що ключові положення концепції «русского міра» були викладені у рішеннях XXV Всесвітнього російського народного собору «Теперішнє і майбутнє руського миру», що відбувся у залі церковних соборів Храму Христа Спасителя під керівництвом патріарха Кіріла 27 березня 2024 р. [1, с. 105]. У рішеннях собору зазначається, що так звана СВО є «священною війною», в якій «Росія і її народ, захищаючи єдиний духовний простір Святої Русі, виконує місію «стримування» і захисту від натиску глобалізму і перемоги Заходу, який впав в сатанізм» [1, с. 106]. У такий спосіб російські владні структури і очільники РПЦ активно здійснюють процеси політизації релігії та використовують релігійне обґрунтування і насадження ідей російського шовінізму, імперіалізму та експансіонізму серед населення РФ з метою знищення української ідентичності та української держави.

Проблематика з'ясування релігійної мотивації в різних типах політичних конфліктів піднімається Максом Вебером у невеликій праці «Напрями і шаблі релігійного заперечення світу» [2, с. 437-478]. У ній німецький мислитель звертається до проявів легітимізованого насильства як атрибутивної ознаки функціонування будь-якої держави у внутрішній і зовнішній політиці. Ефективність насильства прямо залежить не стільки від моральних або релігійних настанов, скільки від сили різних сторін протистояння. В таких умовах, за твердженням М. Вебера, будь-яка «політика буде чужою братерській любові» [2, с. 450]. А відтак, у багатьох випадках політична діяльність протистоїть домінуючим у соціумі світоглядно-релігійним принципам.

Утім в релігійній сфері і в політичній діяльності можуть бути і спільні константи. Мислитель звертає увагу, що саме в ситуації війни як середовища застосування насильства в соціумі може сформуватися настільки сильний суспільний пафос і консолідація соціальних спільнот, яку можна порівняти лише з релігійною екзальтованою вірою і переконаністю людини щодо необхідності пожертвувати собою. В умовах війни поміж військовими часто формується унікальне духовне явище: усвідомлення «сенсу власної смерті та її святості» [2, с. 450]. В такому розумінні між солдатами формується особливе відчуття згуртованості як найвищої форми соціальної єдності у протистоянні з екзистенційною небезпекою втрати життя. Ця єдність

кардинально відрізняється від різних форм соціальної консолідації і взаємодії, адже вона загострює відчуття осмисленості існування і усвідомлення його конечності.

Подібне розуміння смерті якісно відрізняється від теодицеї смерті в різних релігіях, які виходять з етики братерства. На думку М. Вебера, будь-яке братерство груп, які були об'єднані війною, в межах релігійного світогляду постають як відображення бруталної боротьби і конфліктності, яка жодним чином не має релігійної цінності. У свою чергу світське освячення будь-якої «смерті на полі бою розцінюватиметься тут як виправдання братовбивства» [2, с. 451]. Протистояння світської і релігійної форм братерства базуються на екзальтизації цього процесу в духовному житті людини, адже небуденність братерства військових та їх загибелі в бою чітко співвідноситься зі святістю харизми та відчуттям єдності з божеством у свідомості віруючих.

У суспільному дискурсі, як наголошує М. Вебер, це протистояння можна розв'язати у двох ключових напрямках. Першим з них є шлях пуританської аскези, в межах якої продукується віра в «дарування благодаті обраним, коли дотримуються певних чітких, даних в об'явленні заповідей Божих» [2, с. 451]. При цьому усі інші плани Бога для людини залишаються незбагненими. В такому розумінні реалізація Божої волі в цьому створеному, рукотворному світі, де проявляється насильство і етичне варварство, обмежена і діяти в ньому можна лише адекватними йому засобами – шляхом насильства. Отже, принципи братерської любові в такому світі є обмеженими і пояснюються необхідністю досягнення самої «справи Божої» на землі. Другий спосіб у розумінні мислителя пов'язаний з радикальним запереченням самої політики та містичними пошуками спасіння, пов'язаними з акосмічною добротою і братерством. Це «втілюється в максимі не противитись злому» і вимозі «підставити другу щоку» [2, с. 451–452], що призводить до відмови у будь-якій політичній діяльності від прагматичного насильства.

Окрім цих двох типів розв'язання означеної проблеми німецький філософ виділив і компромісні способи. Одним з них може бути можливість спасіння в межах єдиної універсальної установи, «що дарує благодать, відчуває себе відповідальною перед Богом за душі коли не всіх, то принаймні тих людей, які їй довірилися» [2, с. 452]. Ця інституція перебирає на себе право протидіяти, а за відповідних умов і насильницьким способом, будь-яким спробам її вірян стати на хибний шлях. Доволі часто приборкати таких релігійних інституцій беруть на себе завдання «приборкати грішний світ задля слави Всевишнього» [2, с. 452]. Для цього використовується тип активного «борця за віру», який бере участь у «священній» або «справедливій» війні задля виконання заповідей Божих. Така війна за віру є «війною релігійною», яка істотно відрізняється від світських воєн. Поряд з цим обрані до спасіння віряни не можуть примусово воювати в інтересах держави, не можуть брати участь в «несвященних війнах», які суперечать

волі Божій [2, с. 452]. На противагу цьому, якщо люди вдаються до насильницького протистояння Божій волі, «обрані до спасіння» мають право вдаватися до активних дій впритул до повстання в ім'я віри. У зв'язку з цим зауважимо, що німецький мислитель ще на рубежі XIX і XX ст. передбачив можливість діяльності релігійно вмотивованих терористичних організацій.

Натомість лютерани у контексті вирішення проблеми співвідношення політичних і релігійних конфліктів обирають інший шлях. Вони, за твердженням М. Вебера, відкидають релігійні війни і можливість активної протидії світському насильству над вірою та орієнтуються тільки на пасивний супротив, «скоряючись мирській владі навіть тоді, коли йдеться про участь у нерелігійній війні» [2, с. 453]. Пряма відповідальність за порушення заповідей Божих покладається на владу, а не на окрему людину. А мирські інституції оголошуються відступниками і такими, які мають диявольський характер.

Таким чином, в інтерпретації Макса Вебера діяльність держави як інституту узаконеного насильства в багатьох випадках протистоїть релігійній етиці. Щодо вирішення проблеми співвідношення релігійних та політичних конфліктів мислитель виділяє два ключові підходи: першим з них є шлях пуританської аскези, в межах якої людина має змиритися з світським насильством і етичним варварством з метою необхідності досягнення задуму Божого щодо кожної людини і людства загалом; другий спосіб пов'язаний з радикальним запереченням самої політики та містичними пошуками спасіння, з максимою «не противитись злому» і «підставити другу щоку», що призводить у підсумку до відмови у будь-якій політичній діяльності від прагматичного насильства. Поряд з цим німецький філософ виділяє й компромісні способи вирішення цієї проблеми: перший з них виходить з ідеї належності людини до церкви як «єдиної універсальної установи», яка перебирає на себе право боротись навіть насильницькими способами за душу кожного з вірян і приборкувати «грішний світ задля слави Всевишнього»; другий спосіб, який сповідують лютерани, виходить з тези про необхідність відкидання будь-яких форм релігійних воєн та орієнтації тільки на пасивний супротив злу.

Список використаних джерел

1. Ковтун Н. М., Ковтун Ю. В. Політизація релігійних конфліктів в умовах російсько-української війни. *Релігія, релігійна ідентичність та релігійні конфлікти у сучасному світі* : зб. наук. пр. / за ред. О. Л. Соколовського. Житомир : Вид. центр ЖДУ ім. Івана Франка, 2025. С. 104-109.
2. Вебер М. Напрями і шаблі релігійного заперечення світу. *Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика*; перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. Київ, 1998. С. 437–478. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs16.htm> (дата звернення: 21.02.2026).